

Viktorija Vaitkevičiūtė

PAMOKSLO RAIŠKA
IR ADRESATAS

Senosios raštijos paminklai buvo kuriami laikantis tam tikrų taisyklių, nustatytų bemaž kiekvienam atitinkamo žanro tekstui, ir atsižvelgiant į kūrinių adresatą. Ši bendro pobūdžio nuostata galioja ne tik pasaulietinės, bet ir religinės raštijos žanrams, taip pat ir mus dominantiems pamokslams. Trumpai ir taikliai tokią padėtį apibūdina žinomas lenkų senosios raštijos tyrėjas Mirosławas Korolko: „Kiekviena kalba yra trijų elementų sintezė: oratoriaus veikėjo, klausytojo veikėjo ir kalbos mediumo“¹. Aptardama adresato svarbą, kita lenkų raštijos tyrėja Dobrosława Platt nurodo: „Oracijos komponavimas atsižvelgiant į adresatą neturėtų stebinti, kadangi tokia buvo esminė retorikos funkcija“². Iki šiol mažai kas kėlė sau uždavinį pagrįsti šiuos teiginius lietuviška, tiksliau kalbant, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos medžiaga, todėl šiuo tyrimu ir bus mėginama tai padaryti.

Šiame straipsnyje analizuojami žymesniųjų Baroko epochos pamokslininkų: jėzuito Petro Skargos (1536–1612), Mikalojaus Daukšos (apie 1527/1538–1613) ir jėzuito Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) šio žanro tekstai. Tyrimui pasirinkti P. Skargos „Sekmadienio ir visų metų švenčių pamokslai“ (*Kazania na niedziale*

¹ Mirosław Korolko, „O kunszcie oratorskim staropolskiego kaznodziejs-twa“, in: *Kultura żywego słowa w dawnej Polsce*: Praca zbiorowa pod redakcją Hanny Dziechcińskiej, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, p. 56.

² Dobrosława Platt, *Kazania pogrzebowe z przełomu XVI i XVII wieku*: Z dziejów prozy staropolskiej, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992, p. 173.

i święta catego roku, 1-as leid. 1595) ir „Seimo pamokslai“ (*Kazania sejmowe*, 1597), M. Daukšos „Postilla catholica“³ (1599) ir K. Sirvydo originali postilė „Punktay sakimu“⁴ (1 d. 1629, 2 d. 1644). Nors Skarga ir Daukša kūrė dviejų epochų sandūroje, jų raštai išreiškia barokinę pasaulėjautą ir potridentinės Katalikų Bažnyčios nuostatas. Dėl Sirvydo vietos literatūros istorijoje abejonių nekyla: jis laikomas Baroko autoriumi. Be to, šiame straipsnyje pasitelkiama keletas kitų autorių ir jų tekstų: Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus (1595–1640) „Maršalkos lazda“ (1636)⁵ ir Žygimanto Liauksmino (1596/1597–1670) „Gimtųjų Trimitų balsą“ (1654)⁶, siekiant išplėsti svarstymų lauką ir įtraukti kai kuriuos šių žymių Baroko literatūros teoretikų ir pamokslininkų kūrinius. Mat pasižymėdami dar ir panegirikų ypatybėmis – Irenos Vaišvilaitės apibūdinimu, tai „aristokratiški“⁷ tekstai – šitie laidotuvių pamokslai atlieka, be pamokymo, dar ir kai kurias kitas reikšmingas funkcijas (apie tai toliau).

Straipsnyje dėmesys telkiamas į adresato ir teksto raiškos bei jame keliamų vertybių problemą: kaip atsižvelgiant į adresatą, jo luomą ir

³ Daukšos postilė yra lenkų pamokslininko Jakubo Wujeko mažosios postilės (1580) vertimas į lietuvių kalbą.

⁴ Sirvydo tekstas lygiagrečiai pateiktas lietuvių ir lenkų kalbomis; lenkiškas tekstas yra vertimas iš lietuvių kalbos.

⁵ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska na pogrzebie jaśnie wielmożnego pana, iego mci p. Iana Stanisława Sapiehi marszałka wielkiego W.X.L.* [...]: W Wilnie w kościele s. Michała panien zakonnych s. Klary fundowanem y nadanem, od Leona Sapiehi woiewody Wileńskiego [...] wystawiona przez x. Macieia Kazimierza Sarbiewskiego Societatis Iesu [...]. Vilnae: Typis Academiae Societatis Iesu, [1635]. – Daugiau apie šią knygą žr.: XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos=Polska ksiązka na Litwie w XVII w.: Kontrolinis sąrašas, parengė Marija Ivanovič, Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; Bibliografijos ir knygotyros centras, 1998, p. 143–144 (toliau bus minima kaip LLK).

⁶ Žygimantas Liauksminas, *Glosy trąb oyczystych, jego mości pana p. Stanisława Gintoltowicza Dziewałtowskiego, stolnika Kowienskiego przy pogrzebie w kościele s. Iana w Wilnie kazaniem wytłumaczone* [...], przez x. Zygmunta Lauxmina [...] roku 1653, W Wilnie: W drukarni Akademiej Societatis Iesu, 1654. – Daugiau žr.: LLK, p. 95.

⁷ Irena Vaišvilaitė, *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 1995, p. 23.

išsilavinimą pamoksluose pasirenkamos temos, pavyzdžiai bei atitinkamos raiškos priemonės (stilius, retorinės figūros ir kt.).

Pamokslai LDK kasdienėje religinėje praktikoje, visuomenės gyvenime, jos kultūrinėje raiškoje užėmė vis svarbesnę vietą pradėdant jau aštuntuoju XVI a. dešimtmečiu. Tai susiję su gerai visiems žinomais išoriniais ir vidiniais veiksniais. Būtina nurodyti, jog pamokslui daug dėmesio buvo skirta Tridento susirinkime (vyko 1545–1563): jis buvo aktualizuotas penktojoje Susirinkimo sesijoje, vykusioje 1546 m. Lietuvoje ir Lenkijoje su Tridento susirinkimo nutarimais buvo susipažinta jau 1564 m. (Parčevo seimo metu); 1577 m. juos oficialiai priėmė į Petrakavo bažnytinį sinodą susirinkę Lenkijos ir Lietuvos vyskupai. Nuo 1569 m. Lietuvoje Tridento nutarimų vykdymu, to Susirinkimo nuostatų diegimu, be kitų, taip pat užsiėmė tais metais į Vilnių atvykę Jėzaus Draugijos nariai. Jų pozicijas veikiai itin sustiprino modernių tam laikui mokymo įstaigų (kolegijų, akademijos) steigimas įvairiose LDK vietovėse. Pastoracinė, pedagoginė ir kitokia jėzuitų veikla puičiai atliepė Katalikų Bažnyčios strategiją, nes Bažnyčia jau nuo XVI a. vidurio sau kėlė du uždavinius, susijusius su evangelizacija: sugrąžinti į tikėjimą tuos asmenis, kurie nuo jo atitolo, ir sustiprinti dvasiškai visus, kurie jai pasiliko ištikimi reformacijos metais⁸.

Šios aplinkybės paaiškina pagrindines pamokslo suklestėjimo XVI a. pabaigos Lietuvoje priežastis. Vidinę: žanrinę, stilistinę ir poetinę LDK pamokslo raidą veikė sparčiai ugdoma ir puoselėjama bažnytinės ir pasaulietinės elokvencijos teorija, pirmiausia jėzuitų retorika. Be to, kasdienis gyvenimas, pasižymėjęs stipria trauka prie „madingų“ anuomet teatrinų formų, irgi kūrė palankią aplinką šio žanro kūrinių raiškai. Apie tai iškalbingai jau XVII a. pradžioje byloja M. K. Sarmiejūnas: „Kai kur iškalba slepiasi knygoje, o pas mus viešpatauja

⁸ Manuel Morán, José Andrés-Gallego, „Kaznodziejstwo a reformacja“, in: *Człowiek Baroku*, pod red. Rosaria Villarego, tłumaczyli: Bogumiła Bielańska, Monika Gurgul, Monika Woźniak, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2001, p. 162.

susirinkimuose, teismuose, seimuose. Taigi kaip ispanas iš prigimties yra teologas, italas – filosofas, prancūzas – poetas, vokietis – istorikas, taip lenkas yra oratorius. [...] Sako kalbas prie lopšio ir prie grabo, puotose ir jungtuvėse; sveikina naujagimius, palydi mirštančiuosius; sūnūs – iš miesto grįžtančius tėvus, klientai – patronus pasitinka kalbomis, lyg anie būtų parvykę iš kokios Indijos⁹. Retorikos išmanymą, netgi gyvybišką iškalbos naudingumą žmonėms nurodo ir Sarbievijaus amžininkas Žygimantas Liauksminas savo veikale „Oratorinė praktika ir retorikos meno taisyklės“ (*Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae*, Braunsbergae, 1648): „Mat iškalba yra tam tikra dorybė ir žmogaus prigimties tobulumas, ji taip pritaikyta žmonių praktinei veiklai ir gyvenimo būdui, kad be jos ne tik nieko gero neįvyksta valstybėje, bet ir paties gyvenimo tinkamai nugyventi, atrodo, negalima“¹⁰. Apskritai to meto Lietuvos pamokslininkai, aptardami žmogaus savybes, šio žanro kūrinuose nesyk akcentuodavo puikią iškalbą. Įvertindama tokią nuostatą, žinoma lietuvių retorikos istorikė Eugenija Ulčinaitė taip apibūdino šią kultūrinės epochos ypatybę: „neįvaldęs retorikos meno žmogus negalėjo tikėtis rasti būdų save realizuoti visuomeninėje veikloje, apskritai jaustis kultūringu žmogumi ir būti tokiu laikomas“¹¹.

Šiame straipsnyje nemažai dėmesio bus skiriama postilėms¹² – pamokslų rinkiniams, aiškinantiems Evangelijų perikopes. XVI a. postilijų

⁹ Versta iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *O poezji doskonatej, czyli Wergiliusz i Homer*=(*De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus*), przełożył Marian Plezia, opracował Stanisław Skimina, Wrocław: Zakład imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1954, p. 100–101. Čia pasinaudota Onos Daukšienės nepublikuotu vertimu rengiamam šio veikalo lietuviškajam leidimui.

¹⁰ Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika, taip pat ir retorikos meno taisyklės, būtinos žinoti rengiant kalbą [...]“, vertė Eugenija Ulčinaitė, in: Idem, *Rinktiniai raštai*=*Opera selecta*, sudarytojas Bronius Genzelis, Vilnius: Mintis, 2004, p. 153.

¹¹ Eugenija Ulčinaitė, „Baroko retorika: normatyvizmas ir novatoriškumas“, in: *Senosios literatūros žanrai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 1), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1992, p. 191.

¹² Lenkų postilės aptariamose knygoje: Alojzy Jougan, *Homilie polskie od czasów najdawniejszych po dobę obecną*, Lwów: Z drukarni katolickiej Józefa Chęcińskiego, 1902.

tekstai patyrė svarbių permainų, todėl pasižymėjo nemaža įvairove. Kaip nurodo senosios raštijos tyrėja Jolanta Gelumbeckaitė, „iš pradžių postilėmis vadinti atskiri perikopes aiškinantys pamokslai, kitaip, homilijos, o nuo XIV amžiaus vidurio postilė suprantama kaip visų liturginių metų pamokslų ciklas“¹³. XVI a. antrojoje pusėje pamokslininkystei vėl grįžtant prie bibliinių ir patristinių šaltinių ypač paplito homilinio tipo pamokslai; tada nusitrynė griežtos ribos tarp homilijos ir postilės. Postilė liovėsi būti sausu komentaru, skirtu daugiausiai dvasininkams: ji – panašiai kaip homilija – virto gyvu Evangelijų aiškinimu sekmadieniais ir religinių švenčių dienomis. Žanras patyrė permainų ir vėliau. Antai XVII–XVIII a. pradžios laikotarpis įvardijamas kaip „homilijos krizė“: tuo metu išryškėjo tokių turinio ir formos pokyčių, kuriuos tyrėjai šiandien aiškina tuomet populiarėjusia laisvesne Biblijos interpretacija, stipresniu dėmesiu ne Šv. Rašto aiškinimui, bet jo kaip iliustracijos panaudojimui¹⁴.

Argumentacija pamoksluose daugiausia remiama Šv. Raštu ir Bažnyčios Tėvų veikalais. Kaip teigia Sirvydas „Punktų“ pratarinėje, „Šventasis Raštas yra pagrindinė ir pati tvirčiausia visų Dievo apreiškimų tiesų atrama, ir argumentai iš jo, sutvirtindami mąstymo pagrindus, uždega valią“¹⁵. Renesanso ir Baroko kūrėjai rėmėsi Biblija kaip temų, pavyzdžių, inspiracijų šaltiniu – tuo metu visoje Europoje buvo mąstoma, rašoma ir daroma *secundum sacram Scripturam*.

¹³ Jolanta Gelumbeckaitė, „Pirmas lietuviškas pamokslų rinkinys – *Wolfenbüttelio postilė* (1573): Rankraščio kritinio komentuoto leidimo principai ir tyrimo strategija“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2003, t. 5, p. 62.

¹⁴ Žr.: Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVIII)“, in: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. 2, cz. 1, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1975, p. 384.

¹⁵ Konstantinas Sirvydas, *Šyrwids Punktay sakimu=(Punkty kazań)*, Teil 1: 1629, Teil 2: 1644: litauisch und polnisch mit kurzen grammatischer Einleitung, herausgegeben von Dr. Franz Specht, Professor an der Universität Halle-Wittenberg, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1929, nepag. (cituoiant prakalbą remiamasi Reginos Koženiauskiénės vertimu iš knygos: Regina Koženiauskiénė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius: Mokslas, 1990, p. 296; toliau cituoiant Sirvydo pamokslus skliaustuose bus rašoma SP ir nurodoma knygos dalis bei puslapis).

„Biblija buvo šventa knyga, tikėjimo ir moralės norma, ir dėl to buvo meninių inspiracijų šaltiniu bei gyvenimiškosios išminties praktine enciklopedija ir žiniomis apie prigimtį“¹⁶. Pamoksluose, daugiausia laidotuvių, taip pat neapsieita be Antikos kūrėjų citatų. „Dažniausiai pasitaikančios ir ypač mėgstamos senųjų autorių formos buvo pavyzdžiai (*exempla*), simboliai, sentencijos arba citatos iš antikinių autorių veikalų“¹⁷.

Šią Tadeuszo Bieńkowskio mintį būtina išdėstyti plačiau. Vartoti įvairius pavyzdžius iš Antikos istorinio pobūdžio pasakojimų labai mėgo tiek protestantų teologai ir pamokslininkai, tiek ir katalikai (ypač po Tridento susirinkimo). Toji įvairovė lėmė, kad teorinėje literatūroje jiems irgi taikyti keli pavadinimai: „*exemplum*“ (lotyniškas terminas), „pavyzdys“, „istorija“, kartais – netgi „pasakojimas“¹⁸. Iš Teresos Szostek knygoje „*Exemplum* Lenkijos Viduramžiais“ pateiktų įvairių „*exemplum*“ apibūdinimų ryškėja, kad pavyzdys dažniausiai suvoktas kaip trumpas moralizuojantis pasakojimas, naudojamas homiletikoje ir didaktinėje literatūroje¹⁹. Retorikoje „*exemplum*“ laikyta įprastine argumentavimo priemone.

Pamoksluose pavyzdžiai paplito jau XII a. Nuo tada jie būdavo traukiami į „*Artes praedicandi*“, pamokslams skirtus teorinius veikalus, atsiradusius irgi XII a. ir paprastai sudaromus iš nurodymų, susijusių su mokymo programa arba pamokslų dėstymo technika. Trumpų pasakojimų įterpimas į pamokslus buvo laikomas vienu iš kelių būdų suprantamiau pateikti pamokslininkų teiginius.

¹⁶ Žr.: Tadeusz Bieńkowski, „Antyk – Biblia – literatura: Antyczne i biblijne inspiracje oraz symbole“; in: *Problemy literatury staropolskiej*, Seria pierwsza, praca zbiorowa pod redakcją Janusza Pelca, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1972, p. 343–345.

¹⁷ *Ibid.*, p. 309.

¹⁸ Maria Adamczyk, „Egzemplum“, in: *Słownik literatury staropolskiej*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich Wydawnictwo, 1998, p. 186.

¹⁹ Žr.: Teresa Szostek, *Exemplum w polskim Średniowieczu*, Warszawa: Instytut Badań Literackich, 1997, p. 7–17. – Gausių *exemplum* apibūdinimų esama Heinricho Lausbergo žodyne *Handbuch der literarischen Rhetorik* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1990, § 410–426).

Religinės poleminės literatūros kalba pasižymėjo paprastumu ir aiškumu, tačiau ir jos supratimas reikalavo tam tikro intelektualinio pasirėngimo, kurio paprasti žmonės, klausę pamokslų, stokojo²⁰. Svarbiausias pavyzdžių tikslas buvo pamokyti. Pasak Teresos Szostek, „exemplum“ ir moralizavimas turi būti laikomi nedaloma visuma²¹. Svarbiu laikytas ir adresato vaizduotės veikimas: be *docere* (mokyti) funkcijos, pavyzdžiams Baroko retorikose skiriama ir dar viena užduotis – jie turį *delectare* (džiuginti, teikti malonumą)²². Gražų pavyzdžio funkcijos apibūdinimą pateikia prancūzų istorikas Jacques’as le Goffas: „Pirmiausia pavyzdinis pasakojimas turi sukelti *įvykį*, lemtingą būsimam klausytojo išganymui, – jo *atsivertimą*. *Exemplum* – tai atsivertimo įrankis, ir šis atsivertimas turi įvykti tuojau pat. [...] Taigi *exemplum* uždavinys – istorinę tikrovę susieti su eschatologiniu nuotykiu“²³.

APIE ADRESATĄ POSTILIŲ
PRATARMĖSE IR TEORINIUOSE
VEIKALUOSE

Pereinant prie pamokslų analizės verta apžvelgti, ką patys pamokslininkai teigia savo veikalų prakalbose, kuriose, be kitų dalykų, kalbama ir apie adresatus. Reikšmingų minčių šia tema esama senosios literatūros tyrinėjos Jadwigos Kotarskos darbuose. Pavyzdžiui, straipsnyje „Senieji lenkų eilėraščiai skaitytojams: Mėginimas interpretuoti“ aptardama eiliuotas veikalų prakalbas, mokslininkė nurodo,

²⁰ Mariusz Kazańczuk, „Egzempla z pism jezuickich przelomu XVII i XVIII wieku w świetle doktryny Kościoła potrydenckiego“, in: *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją Hanny Dziechcińskiej, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 1994, p. 110.

²¹ Teresa Szostek, *op. cit.*, p. 14.

²² Maria Adamczyk, *op. cit.*, p. 186. Taip pat žr.: Tadeusz Bieńkowski, *op. cit.*, p. 309.

²³ Jacques le Goff, *Viduramžių vaizduotė: Esė, iš prancūzų kalbos vertė Diana Bučiūtė*, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 134.

kad tuose eiliuotuose tekstuose buvo kuriama menamo pokalbio su skaitytoju situacija, mažinusi distanciją tarp kūrėjo ir adresato²⁴. J. Kotarskos teorinę refleksiją išplečia Sarbievijaus ir Liauksmino teoriniai svarstymai šia tema.

Postilių autoriai (Skarga, Daukša, Sirvydas) savo pratarmėse dažnai nurodo, kam skiriami jų veikalai, kas juos gali skaityti ir pan., bet matyti, jog išleistų pamokslų adresatas teoriškai skiriasi nuo asmenų, kurie tų pamokslų klausėsi. Per Mišias ar kitomis progomis sakomo pamokslų adresatas – visi tikintieji arba tam tikra jų dalis (jei pamokslas sakytas per gedulingas apeigas, kunigas jį galėdavo skirti pirmiausia mirusiojo šeimai ir artimiesiems). Tuo tarpu išspausdintas šio žanro tekstas paprastai kreipiamas į raštingąją, išsilavinusią visuomenės dalį, dažniausiai – dvasininkiją, kuriai jis galėdavo keleriopai pasitarnauti (kaip pavyzdys, medžiaga analogiškai ir panašiai veikalai ir pan.). Beje, kai kurie autoriai apie išsilavinusį adresatą kalba be užuolankų. Pavyzdžiui, Skarga dedikacijoje Zigmantui III savo sekmadienio ir švenčių pamokslų rinkinyje nurodo skiriaš tuos kūrinius karaliui, kad šis galėtų skaityti juos – kad ir ne visus, – kiek laikas leis²⁵. Sarbievijus savo poetikoje skiria išsilavinusius (*docti*) ir neišsilavinusius žmones (*indocti et plebei*): „O paprasti žmonės džiaugiasi, matydami, kad bendrai kalbama apie tai, ką patys asmeniškai iš dalies jau yra patyrę. [...] Tuo tarpu mokytiesiems patiks sentencijų kupini epizodai, mat šie žmonės, būdami labiau atitrūkę nuo konkretybių, džiaugiasi pažindami tiesas kaip tokias apskritai, tarsi kylančias iš pirminio mąstymo šaltinio ir bendrosios

²⁴ Jadwiga Kotarska, „Staropolskie wiersze do czytelnika: Próba interpretacji“, in: *Literatura i instytucje w dawnej Polsce*, praca zbiorowa pod redakcją Hanny Dziechcińskiej, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1994, p. 129.

²⁵ Piotr Skarga, *Kazania na niedziele y święta całego roku X. Piotr Skargi, Societatis Jesu*, teraz znowu czwarty raz w druk podane y od niego przeyrzane z przydatkiem niektorych kazań, W Krakowie: W drukarni Andrzeja Piotrkowczyka, 1609, lap. iiii verso (toliau cituojant skliaustuose bus rašoma SKN ir nurodomas puslapis).

taisyklės“²⁶. Sarbievijus pamini žmones, priklausančius ir viduriniajam luomui (*hominum, qui sunt in statu mediocri*), teigdamas, kad tokių yra dauguma. Liauksminas savo veikalė, mokydamas iškalbos meno, skatina būsimuosius oratorius atkreipti dėmesį į savo klausytojus, kalbėti taip, kad jie „lengvai pagautų ir suprastų“²⁷, ir turėti omeny, kad neišsilavinusiems klausytojams „ne tiek svarbu kas, o kokiū būdu [paryškinta Liauksmino – V. V.] sakoma“²⁸.

Šis ir kiti pamokslininkų panašaus turinio pareiškimai atitinka Tridento susirinkime priimtus nutarimus. Juose teigiama, jog ganytojai, rūpindamiesi tikinčiųjų sielomis, sekmadieniais ir švenčių dienomis patys arba per kompetentingus asmenis turi teikti tikintiesiems dvasinį peną, atsižvelgdami į savo talentą ir klausytojų sugebėjimus. Taip pat jie turį ganomuosius mokyti to, „kas visiems tinka dėl išganymo, ir taip pat trumpai ir aiškiai išdėstyti pamoksluose, kokių privalo vengti nuodėmių ir kokiomis tiesomis vadovautis, kad išvengtų pragaro bausmės ir pasiektų dangaus šlovę“²⁹.

Tad dauguma pamokslininkų savo veikalus formaliai skiria dvasininkams, ganytojams, akcentuodami pagrindinį jų tikslą – mokyti tikinčiuosius tikėjimo tiesų, kad šie pasiektų išganymą. Skarga savo proginių pamokslų rinkinio, pavadinto „Pamokslai apie septynis Katalikų Bažnyčios sakramentus“, pirmojo leidimo prakalboje „Maloningajam skaitytojui“ (jos nėra 1610 m. leidime), nors iš esmės veikalą skiria dvasininkams, tačiau kreipiasi į visus luomus: „Tuos pamokslus ne dėl to proginais pavadino, kad Viešpats Dievas kai

²⁶ Versta iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, „Characteres lyrici, seu Horatius et Pindarus“, in: Idem, *Wykłady poetyki=(Praecepta poetica)*, przelozył i opracował Stanisław Skimina, Wrocław; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1958, p. 79–80. Čia pasinaudota Onos Daukšienės nepublikuotu vertimu rengiamam šio veikalų lietuviškajam leidimui.

²⁷ Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 117.

²⁸ *Ibid.*, p. 103.

²⁹ *Dokumenty Soborów Powszechnych: Tekst łaćiński i polski, t. 4: (1511–1870): Lateran V, Trydent, Watykan I, uklad i opracowanie ks. Arkadiusz Baron, ks. Henryk Pietras SJ, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2005, p. 247.*

kurias progas suteikia tikintis jų panaudojimo, bet kad visada dėl daugelio žmonių interesų ir dėl mokslų, ir malonumų tinka ne tik dvasininkams ir kunigams, bet ir visiems kitiems“ („Te kazania nie dla tego się tylo przygodnemi nazwały / aby przygod iakich Pan Bog przepuścza / czekać się dla używania ich miało: ale iż się zawždy y do wielu potrzeb y nauk y pociech ludzkich / nie tylo duchownym y plebanom / ale y innym wśystkim przygodzą“)³⁰. 1610 m. pasirodžiusių „Proginų pamokslų“ dedikacijoje Krokuvos vyskupui Piotru Tylickiui pamokslininkas pakartojo šią mintį, tik labiau susiejo ją su tuometine kultūrine situacija. Dedikacijoje vyskupui Skarga reiškia susirūpinimą visuomenės nesupratingumu, jos tingėjimu skaityti, studijuoti išganingus mokslus, todėl šitų pamokslų, jo manymu, gali prisireikti tiek pasauliečiams, tiek dvasininkams: klebonams ir kitiems kunigams, kurie ieškosią išganingų dorybių, siekdami padėti savo sieloms, ir spruksią nuo dykinėjimo kaip nuo blogos dirvos, kurioje dera visos nuodėmės³¹. Atskiros pratarmės neturinčius sekmadienio ir švenčių pamokslus Skarga skiria, kaip aukščiau minėta, konkrečiam adresatui – karaliui Zigmantui III, kuris pamokslų klausydavosi taip džiaugsmingai ir noriai, kad pamokslininkas nematęs jo per apeigas snaudžiančio ar su kuo nors šnekančio (*SKN*, lap. iiij verso).

Daukša postilę skiria visiems LDK piliečiams, o lenkiškos prakalbos pabaigoje kreipiasi į dvasininkus: „Tad priimkite, žmonių sielų Ganytojai, tą menką savo brolio paslaugą“³² (šalia iškeliami kiti du

³⁰ Piotr Skarga, *Kazania o siedmi sakramentach Kościoła S. Katolickiego, do ktorych są przydane kazania przygodne o rozmaitych nabożeństwach wedle czasu, ktorych iest wypisany na przodku registr*, czynione y napisane od X. Piotr Skargi Societatis Iesu, W Krakowie: W drukarniey Andrzeia Piotrkowczyka, 1600, lap. iiij verso.

³¹ Idem, *Kazania przygodne z inemi drobnieyszemi pracami, o roznych rzeczach wszelakim stanom należących x. Piotra Skargi, Societatis Iesu*, teraz znowu przeyrzane y w iedne księgi dla snadnieyßego używania zebrana, W Krakowie: W drukarni Andrzeia Piotrkowczyka typographa Krola I.M., 1610, lap. ij verso (toliau cituojant skliaustuose bus rašoma *SKP* ir nurodomas puslapis).

³² Mikalojus Daukša, *Postilė: Fotografuotinis leidimas*, Kaunas: Lietuvos Universiteto leidinys, 1926, p. [5] (cituojant prakalbą remiamasi Reginos Koženiausienės vertimu iš knygos: Regina Koženiausienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos*

simboliški adresatai – Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir tauta). Šis veikalas skiriamas „užsiėmusiems ganytojams, kurie dažnai sugaišta gerokai laiko, ieškodami pamokslui medžiagos ir žodžių“ (*DP*, [6]). Tą patį teigia ir Sirvydas lenkiškoje „Prakalboje į skaitytoją“: „Man ypač rūpėjo tai, kad tą mano darbą galėtų lengvai paskaityti ir labai užsiėmę asmenys, ir kad jis pagelbėtų pamokslininkams, kuriems reikia ne tiek žodžių, kiek pačios dalyko esmės“ (*SP*, nepag.). Daukša postilę skiria skaityti ir „katalikams ūkininkams, kurie kartais arba kokių nors sunkumų supančioti, arba dėl didelio Bažnyčių atstumo (nors kiekviena katalikų šventė turėtų tuos sunkumus lengvinti) negali atvykti į pamokslą. Tai galės išlyginti, skaitydami tuos pamokslus namie, sėdamiesi iš jų, kaip pridera, dvasinės stiprybės bei krikščioniškos saldybės ir naudos“ (*DP*, [6]; galimas daiktas, kad čia susiduriame su ypatingesniu atveju – žinoma lenkų tyrėja Hanna Dziechcińska vienoje monografijoje mini tiek katalikų, tiek ir protestantų bažnytinės valdžios protestus leisti namų postiles, nes tai galėję mažinti bažnyčių lankomumą³³).

Daukša iš visų pamokslininkų išsiskiria veikalo paskirties nusakymu, iškeldamas gimtosios kalbos svarbą: „Tikiuosi tuo savo darbu ir patarnavimu ne tik lietuvių bažnyčiai, bet ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiams iš dalies įtikisįs, kai kuriems duosiąs progos pagalvoti ir pasvarstyti didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis gimtąja kalba ir ją skleisti“ (*DP*, [3]). Sirvydas, nors ir pabrėžia knygų lietuvių kalba trūkumą, tačiau skaitytojų rūpintis gimtąja kalba ir ją puoselėti neragina – jam lietuviškos knygos „taip reikalingos sieloms laimėti“ (*SP*, nepag.). Šis momentas fiksuojamas ir Tridento susirinkimo nutarimuose: juose kai kuriais atvejais (aiškinant sakramentų reikšmę, dėstant katekizmo tiesas, laikant

ir dedikacijos, Vilnius: Mokslas, 1990, p.147; toliau cituojant Daukšos pamokslus skliaustuose bus rašoma *DP* ir nurodomas puslapis).

³³ Hanna Dziechcińska, *Kultura literacka w Polsce XVI i XVII wieku: Zagadnienia wybrane*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1994, p. 48.

šv. Mišias) kunigams leidžiama vartoti gimtąją kalbą (*lingua vernacula*) ar versti į tikintiesiems suprantamą kalbą (*lingua vulgaris*)³⁴. Su tokia nuostata nesikerta teorinė retorikos specialistų mintis: Liaukšminas savo veikalė nurodo, kad oratorius, pasitelkęs iškalbos meną, „išveda nemokytą liaudį iš nežinojimo tamsybių“³⁵.

Kaip ir Sarbievijus, Sirvydas adresatus dalija į kelias grupes: „mokytesnius“ ir „paprastus“, „labiau apsišvietusius“ ir „tamsesnius“: „Be to, čia yra tokių dalykų, kurie paprastiems klausytojams netinka, o tik mokytesniems, todėl reikia derintis prie klausytojų ir daryti atranką – tamsesniems pateikti lengvesnius, o labiau apsišvietusiems – sudėtingesnius punktus. Tad ir dėl tos priežasties įdedu daugiau punktų, tarp kurių ne visi yra sunkūs“ (*SP*, nepag.). Taip elgdamasis, jis remiasi svarbia retorikai tinkamumo kategorija (gr. *prepon*, lot. *decorum, aptum*). Pastarąją nusakomas oratoriaus santykis su tikrove: „priklausomai nuo to, kam skirta kalba, kur ji sakoma, kas jos adresatas, oratorius pasirenka retorinių kalbų rūšį ir ją atitinkančią žodinę išraišką arba stilių“³⁶. Kai kurie tyrinėtojai aukščiau minėtą situaciją yra apibūdinę kaip išorinį ir vidinį tinkamumą. Išorinis tinkamumas siejās kalbantįjį asmenį (atsižvelgiama į jo padėtį, amžių, pareigas), klausytojus (paisoma jų socialinės priklausomybės, išsilavinimo, lyties) ir sakymo vietą (forumą, senatą, teismą ir pan.). Vidinis tinkamumas išreiškia kalbos turinio (rūšies) ir formos (stiliaus) santykį, jų ryšį su konkrečiomis retorikos funkcijomis, t. y. mokyti (*docere*), džiuginti (*delectare*) ir jaudinti (*movere*)³⁷. Liaukšminas (skirsnis „Ką reiškia

³⁴ *Canones et decreta Sacrosancti Œcumenici et Generalis Concilii Tridentini sub Paulo III, Julio III et Pio IV celebrati*, secunda editio Mechliniensis ... auspiciis eminentissimi ac reverendissimi Domini Engelberti Cardinalis Stercx, Mechlinae: ex typographeo E.-F. Van Velsen, 1860, p. 273.

³⁵ Žygimantas Liaukšminas, „Oratorinė praktika...“, p. 165.

³⁶ Eugenija Ulčinaitė, „Žygimantas Liaukšminas: retorika ir estetika“, in: *Metai*, 1991, nr. 7, p. 105.

³⁷ Žr.: Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik: Eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*, 3 Auflage mit einem Vorwort von Arnold Arens, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1960, § 1055–1058.

kalbėti tinkamai“) atskiria „tinkamumo“ (*aptum*) ir „deramumo“ (*decorum*) sąvokas, teigdamas, jog „kalbėti tinkamai reiškia kalbėti taip, kad kalba pritiktų svarstomiems dalykams ir asmenims“. Su tinkamumo savybe siejasi deramumas (*decorum*), „į kurį oratorius visada turi atsižvelgti. Įgūdis ir prigimtis padeda visur kur daryti tai, kas dera. Žinojimą, kas ir kada dera, suteikia išmintis“³⁸. Po trumpų teorinių paaiškinimų autorius pateikia praktinius nurodymus.

Aukščiau buvo užsiminta apie dvi iš trijų pagrindinių retorinio teksto funkcijų (*docere* ir *delectare*). Visoms trims nemaža vietos skiria Sarbievijus teoriniame veikle „Apie tobuląją poeziją“ (nors jame kalbama apie poeziją, tačiau svarstomi dalykai tinka ir prozai). Pasiremdamas Aristotelium, autorius čia aptaria tris poezijos poveikio adresatui būdus, atitinkančius minėtasias funkcijas: intelektualinį (*docere*), estetinį (*delectare*) ir emocinį (*movere*). Sarbievijaus teigimu, poeto tikslas yra mokyti skaitytoją, tai yra, formuoti žmogaus gyvenimą. Mokymas galys būti tiesioginis, kai poetas į savo veikalo siužetą įpina įvairių mokslų ir menų elementus, ir netiesioginis, arba alegorinis³⁹. Adresato dėmesį galima patraukti trimis būdais: „Todėl, norint fabulos skaitytoją pradžiuginti, be įvairumo ir žavėtinumo, reikia pridėti dar ir įtikinamumą (probabilitas), kurį pasitelkus tie įstabūs ir įvairūs dalykai iš galimybės padėties perkeliama į egzistencijos padėtį“⁴⁰. Autoriaus vertinimu, su žavėjimu, džiuginimu ypač siejasi jaudinimas, jausmų žadinimas. Šiai temai daugiau dėmesio Sarbievijus skyrė traktate „Apie aštrų ir šmaikštų stilių“, kuriame priėjo prie išvados, jog „aštraus stiliaus poveikis ir savybė yra sukelti klausančiam nustebimą ir pasitenkinimą“⁴¹. Adresato džiuginimą ir

³⁸ Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 143–145.

³⁹ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer*, p. 174–227.

⁴⁰ Versta iš: *ibid.*, p. 210 (vertė Ona Daukšienė).

⁴¹ Versta iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, „De acuto et arguto, sive Seneca et Martialis“, in: Idem, *Wykłady poetyki*, p. 7. Čia pasinaudota Vandos Kazanskienės ir Eugenijos Ulčinaitės nepublikuotu vertimu rengiamam šio veikalui lietuviškajam leidimui.

jaudinimą akcentuoja ir Liauksminas savo retorikos veikale: „Oratorius turi kalbėti taip, kad džiugintų ir glostytų jausmus ir [veiktų] kitas pažintines galias. Viena iš oratoriaus pareigų yra džiuginti, o tai pasiekama puošnumu“⁴².

Pamokslininkai, be *docere*, savo pratarmėse *movere* – pamaldžių jausmų sužadimą – iškelia taip pat. „Pirmiausia kai kas galėtų pasinaudoti tais punktais kaip meditacijos punktais, t. y. [skirtais] apmąstymui viso to, kas teikia peno jam pačiam, taip pat savo pamaldiems jausmams paskatinti, kadangi čia yra vertingos medžiagos naudingiems apmąstymams“, – teigia Sirvydas (*SP*, nepag.). Daukša tikintiesiems irgi siūlo pasisemti dvasinės stiprybės bei krikščioniškos saldybės ir atrasti vaistų gydyti dvasios ligoms bei žaizdoms (*DP*, [6]). Emocinis pradas ryškus ir jo versto Ledesmos katekizmo prakalboje: „Jr dėl to mieliemus Gimditoiėmus igraudenam / idant waikelus fawus tokiop intáifsimop / nė tiėktai mőkflũffe / bat teipaiė tikrôiė wiefzpaties Diewo pažintiie / ir baimei io weftų: prieg tam ir patis idāt toi praftibei mokflo krikfzczionifzko / kaip czė eft aprafzitas gerėtus [...]“⁴³. Skarga taip pat kalba apie *movere*, kartu pabrėždamas, kad šią funkciją sudėtingiau įkūnyti ir kad ji tarsi atskirianti du žanrus – postilę ir proginį pamokslą: „Nesigirdamas tik pasakysiu, kad tokių [proginių – V. V.] pamokslų rašymas yra daug sudėtingesnis negu kitų postilių. Priežastis numanyti lengva, nes kas nors greičiau gali galvą žiniomis ir mokslu pripildyti negu sujaudinti žmonių walių ir širdį“⁴⁴. Dedikacijoje aukščiau minėtam Tylickiui Skarga apgailestauja, kad žmonės Dievo žodžių ir pamokslų klauso tik ausimis, o ne širdimi ir veikti pasirengusia ranka (*SKP*, lap. ij verso).

⁴² Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 201–203.

⁴³ Mikalojus Daukša, *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas=Katechismus von Mikalojus Daukša vom Jahre 1595*: 1595 m. katekizmo fotokopija ir jo transliteruotas tekstas, parengė Vida Jakštienė, Jonas Palionis, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 84 (7; cituojant dėl simbolių stokos kai kurie rašmenys pakeisti panašiais).

⁴⁴ Piotr Skarga, *Kazania o siedmi sakramentach Kościola S. Katolickiego*, lap. iiij verso.

Pastaroji funkcija susijusi su *decorum* sąvoka, apimančia pirmiausia grožį ir puošnumą⁴⁵. Nors Tridento susirinkimo nutarimuose kalbos puošnumas peikiamas, laikomas yda (pavyzdžiui, jėzuitų ordino generolas Claudio Aquaviva (1543–1615), pasirėmęs Plutarchu, teigė, kad „ta išdailinta ir nuo kasdieninio vartojimo nutolusi kalba, pilna puošnių ir netinkamų žodžių, labiau daro dalykus neaiškius negu suteikia jiems spindesio“⁴⁶), šio raginimo XVII a. pamoksluose ne visada buvo laikomasi. „Jėzuitų *ratio studiorum*, išleisti XVI a. pabaigoje, leido religinėje retorikoje „pamaldžius manevrus“; svarbiausia buvo jaudinti klausytoją, o taisyklės čia galėjo būti ne mažiau žalingos negu linksminantys vaizdai“⁴⁷. Apie *decorum* dažniau svarstyta aštraus ir šmaikštaus stiliaus teorijoje, žinomoje pirmiausia iš Sarbievijaus teorinių darbų (Liauksminas taip pat yra išsakęs savo požiūrį apie šį stilių). Ji taip pat žinoma koncepto teorijos vardu. Pasak lenkų teologo Mieczysława Brzozowskio, „Baroko konceptai atsirado siekiant simbiozės tarp dviejų tuometinių kūrėjų sau keliamų tikslų: *docere* ir *delectare*“⁴⁸. Sarbievijus aštrųjį stilių (*acutum*) apibūdina taip: tai ne patraukliai pasakyta sentencija, ne retai vartojami ir nelaukti pasakymai ir ne šmaikšti, reta metafora, alegorija, hiperbolė ar palyginimas, bet „kalba, jungianti savyje nedarną ir darną, kas žodžiais nusakoma kaip taiki nesantaika (*concors discordia*) arba netaiki santaika (*discors concordia*)“⁴⁹. Ir nors Sarbievijus šią teoriją taiko poezijai, tačiau jos pagrindu galima analizuoti ir religinius tekstus, ypač laidotuvių pamokslius (pavyzdžiui, jau minėtame Sarbievijaus pamoksle „Maršalkos lazda“ konceptas sudaro konstrukcinį pamokslo centrą). Be aštrumo,

⁴⁵ Žr.: Eugenija Ulčinaite, „Žygimantas Liauksminas: retorika ir estetika“, p. 106.

⁴⁶ *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, [sudarė Eugenija Ulčinaite ir Algirdas Šidlauskas], Vilnius: Mokslas, 1987, p. 182.

⁴⁷ Manuel Morán, José Andrés-Gallego, „Kaznodziejstwo a reformacja“, p. 169.

⁴⁸ Mieczysław Brzozowski, „Teoria kaznodziejstwa (wiek XVI–XVIII)“, p. 395.

⁴⁹ Versta iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, „De acuto et arguto, sive Seneca et Martialis“, in: Idem, *Wykłady poetyki*, p. 5. Čia pasinaudota V. Kazanskienės ir E. Ulčinaitės nepublikuotu vertimu rengiamam šio veikalio lietuviškajam leidimui.

Sarbievijus svarstė dar ir apie jo šmaikštumą, laikydamas, jog šis remiasi daugiau žodžių žaismu. Jo teigimu, šmaikštumas nesąs pats aštrumas, o tik aštraus posakio papuošalas – tarsi koks drabužis: „Jei šitie žodžiai ne bet kaip perteikia tą vienybę, o juose esama tam tikro sąmojo ir smagumo arba kokio nors ausiai malonaus patrauklumo, išgauto ar tinkamai parinkus žodžius bei figūras, ar dėl paties skambesio bei tam tikro malonaus skiemenų sugretinimo, – tai visą tą apgalvotą ir sumaniai sukurtą žodžių harmoniją galima vadinti šmaikštumu“⁵⁰. Liauksminas savo retorikoje taip pat aptaria aštrų stilių, tačiau, būdamas klasikinės retorikos šalininkas, jis griežtai pasisakė prieš perdėtą kalbos puošnumą: „Ta kalba, tiek poetinė, tiek prozinė, yra puošni ir tinkama, kurios ritmas pripildo sielą; kurioje dėstomus dalykus lengvai galima įsivaizduoti; kuri protui atrodo panaši į tiesą; kurios afektai atitinka dalykų prigimtį“⁵¹. Teorinės Liauksmino nuostatos atsispindėjo ir jo pamokslė.

SARBIEVIJAUS
IR LIAUKSMINO
PAMOKSLAI

Sarbievijaus „Maršalkos lazda“ ir Liauksmino „Gimtųjų Trimitų balsas“, kaip ir dauguma laidotuvių pamokslų, skirti elitiniam, išsilavinusiam adresatui. Apie tai byloja ypatinga pamokslų raiška, įmantrių pavyzdžių gausa, vadinamoji „makaroninė“ kalba. Sarbievijus, pamokslą skirdamas LDK maršalkai Jonui Stanislovui Sapiegai, pasiremia lazdos konceptu ir jai suteikia įvairiausių reikšmių, pavyzdžiui, maršalkos lazda prilyginama medžiui, ramsčiui, gėlei, iškalbai, žalčiui, duonai ir pan. Lenkiški lazdos atitikmenys supinami su lotyniškais, lotyniški – su graikiškais, graikiški – su arabiškais, arabiški – su heb-

⁵⁰ Versta iš: *ibid.*, p. 15. Čia pasinaudota V. Kazanskienės ir E. Ulčinaitės nepublikuotu vertimu rengiamam šio veikalo lietuviškajam leidimui.

⁵¹ Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 217.

rajiškais. Regina Koženiauskienė yra suskaičiavusi „apie 2 5 giminiškus ir negiminiškus žodžius su visomis tiesioginėmis ir perkeltinėmis jų reikšmėmis, su įvairiais tų žodžių Vulgatos vertimais ir jų kritiniu aparatu“⁵². Kaip pastebėjo Joanna Okoniowa, „lenkiškojo pamokslu konceptas yra konceptas, išvestas iš lotyniškųjų reikšmių, besiremiantis žodžių ir reikšmių žaismu – aiškiau lotyniškai, o migločiau lenkų kalba“⁵³. Pamokslą galima prilyginti palimpsestui – pro kurią painingą lazdos alegoriją su įvairiausiomis asociacijomis, analogijomis, citatomis, nuorodomis, aliuzijomis, komentarais, gausiais pavyzdžiais iš Antikos, Biblijos, net ir iš mokslinių gamtos knygų „prasišviečia“ klasikinės proginės kalbos pavyzdys – įprasta žmogaus gyrimo schema (kilmė, velionio darbai, nuopelnai ir mirtis).

Sarbievijus, cituodamas lotyniškų įvairių autorių teiginius, dažniausiai nepateikia jų vertimų, apeliuodamas į aukšto išsilavinimo adresatą, suprantantį lotyniškai. Be Šv. Rašto, pamoksle cituojamas šv. Chrizostomas, Aristotelis, Augustinas, Justinas ir Avicena. Lenkų tyrinėtojas Włodzimierz Piątkiewiczzius tokių citatų, pavyzdžių yra suskaičiavęs apie pusantro šimto⁵⁴.

Sarbievijaus pamokslas nebuvo išimtis tuometinėje Baroko kultūroje – atitiko jos reikalavimus gražiai, puošniai kalbėti. Pats autorius, R. Koženiauskienės teigimu, buvo kaip tik toks oratorius, kokio geidė išsilavinęs XVII a. klausytojas: jis žinojo, kas miela to meto auditorijai, kas atitiko laiko dvasią, kas stebino ir žavėjo, kas jaudino sielas⁵⁵. To

⁵² Regina Koženiauskienė, „Motiejus Kazimieras Sarbievijus – oratorius“, in: *Aitvarai: Simono Stanevičiaus bendrijos metraštis*, [t.] 7: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 38.

⁵³ Joanna Okoniowa, „Lingwistyczne prolegomena do twórczości M. K. Sarbiewskiego w języku polskim“, in: *Motiejus Kazimieras Sarbievijus Lietuvoje, Lenkijoje, Europos kultūroje: Tarptautinės mokslinės jubiliejinės konferencijos, skirtos poeto 400-ųjų gimimo metinių jubiliejui*, medžiaga, Vilnius, 1995, spalio 19–21, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 256.

⁵⁴ Włodzimierz Piątkiewicz, „„Laska Marszałkowska“ Sarbiewskiego: Studium kaznodziejsko-literackie“, in: *Przegląd powszechny*, t. 29, Kraków: Druk Wł. L. Anczyca i Spółki, 1891, p. 334.

⁵⁵ Regina Koženiauskienė, *op. cit.*, p. 36.

meto religinis tekstas neįsivaizduojamas be tiesioginių ir paslėptų citatų, įvairių aliuzijų į krikščioniškosios kultūros paminklų. Lenkų tyrėjo Włodzimierzo Piątkiewicziaus teigimu, tuo metu buvo privaloma tarsi nusileisti ir iki klausančiųjų, kadangi kitaip būtų sunku sulaukti jų reakcijos, pelnyti gero oratoriaus šlovę, o kalbos nebedarytų reikiamo įspūdžio⁵⁶. Tokią nuomonę galima paremti laidotuvių pamokslais, skirtais moterims: juose pamokslininko dėmesys kreipiamas ne tik į velionių asmenines dorybes, bet ir į jų šeimą ir giminę; pastarosios giriamos, kartais netgi pašlovinamos tarsi išpildant adresatų norą turėti giminės išaukštinimo dokumentą⁵⁷. Tą patį galima pasakyti ir apie postilių tekstus, kurtus paisant pamokslo žanro reikalavimų ir siekiant pirmiausia religinių, idėjinių, o ne estetinių tikslų. Tuo tarpu laidotuvių pamokslas buvo ta sritis, kur stipriau galėjo pasireikšti autoriaus kūrybinė laisvė ir išmonė.

Sarbievijaus pamoksle ypač stebina pasitelkti pavyzdžiai. Vieni iš netikėčiausių yra „pasiskolinti“ iš škotų kilmės lenkų gamtininko, istoriko ir gydytojo Jano Jonstono (1603–1675) knygos *Admiranda plantarum (Istabūs dalykai apie augalus*; nuoroda apie tai randama pamokslo leidime). Pasirėmęs Jonstono veikalu, Sarbievijus pasakoja apie Indijos vakaruose augančius pasakiškus vaistinius medžius, kurių šakos auginančios žalčio formos vaisius, vadinamus *Dracones* (gyvatės). Toliau pamokslininkas pamini kitus medžius, augančius Cymbubono saloje: nukritusios tų medžių šakos, panašios į gyvates, dar ilgai šliaužiojančios po žemę⁵⁸. Pasakojimą apie šiuos stebuklin-

⁵⁶ Włodzimierz Piątkiewicz, *op. cit.*, p. 341.

⁵⁷ Žr., pvz.: Jokūbas Olševskis, *Kazanie na pogrzebie iaśnie oświeconey iey m. paniey Anny Sapieżanki Albrichtowey Radziwiłowey [...]*, miane w kościele Nieświezkiem Societ. Iesu 22. dnia czerwca roku P. 1627. przez x. Iakuba Olszewskiego Soc. Iesu s. theologiey doctora [...], [Wilno]: W drukarni Akademiey Societ. Iesu, [1627]; Albertas Cekiševskis, *Krzyształ z popiołu ukazany przy początku pogrzebu jaśnie oświeconey xiężny Katarzyny z Potoka Radziwiłowey [...]* przez x. Woyciecha Cieciszewskiego, Societatis Iesu theologiey doktora [...], W Wilnie: W drukarni Akademiey Societatis Iesu, [1643], – ir kt.

⁵⁸ Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska*, lap. F² verso.

gus Cymbubono salos medžius pamokslininkas tarsi pratęsia kitoje pamokslo vietoje nurodydamas dar vieną šaltinį – „Indijos mediko“ Vernerijaus veikalą *Historia de plantis Indiarum – Pasakojimas apie Indijos augalus*), kuriame pasakojama apie iš tų medžių nukritusių šakų gaminamą stebuklingą tepalą: patepus juo nukirstas šakas jos vėl priaugančios. Tada pamokslininkas suabejoja, ar tasai pavyzdys turįs bent dalį tiesos, ir daro netikėtą išvadą, jog tokį tepalą galima rasti dangaus vaistinėse, nes „Dievas savo dangaus gydyklose turi kažkokį tepalą, kuris ne tik žaizdas, bet ir lūžius gydo ir sujungia“⁵⁹. Pasirėmęs Apreiškimu Jonui (*Apr* 22, 2), jis toliau plėtoja ir aiškina savo mintį, nurodydamas, kad dangaus medis, iš kurio Dievas gaminaš stebuklingą tepalą, yra Kryžius ir skaudi mūsų Išganytojo kančia⁶⁰. Tad šiuo naudingu tepalu galima gydyti visų žaizdas ir lūžius, taip pat apsiginti ir nuo sielos priešų. Apskritai tokie ir panašūs stebuklingi pavyzdžiai buvo dažni tuometiniuose tekstuose – jais siekta patvirtinti stebuklo galimybę, pasiremti stebuklu kaip labai svarbiu argumentu ir taip pasiekti klausytojų širdis. Tokia buvo Bažnyčios strategija potridentinėje epochoje⁶¹.

Bet vertėtų plačiau aptarti anksčiau tik prabėgomis paminėtą žalčio įvaizdį. Toliau šiame pamoksle Sarbievijus netikėtai žaltį prilygina iškalbai: „bet Apolono ir Merkurijaus Politikos dalykuose žaltys tiek turi [bendro] su iškalba, su Senatoriaus ir Maršalkos lazda, kiek paslėpta išmintis atviroje kalboje arba su nuoširdumu, arba su paprastumu. Pirmiausias ir gudriausias pasaulio oratorius pasirodė esąs žaltys“⁶². Šį teiginį galime laikyti epizodo apie gudrų žaltį iš *Pra-džios knygos* (*Pr* 3, 1) interpretacija. Toliau pamokslininkas pažeria kitų įvairių pavyzdžių iš Šv. Rašto, kartu pasiekdamas savo tikslą: neįprasti, stebuklingi „pavyzdžiai“ adresatą paveikia, jį suintriguoja,

⁵⁹ *Ibid.*, lap. I verso ir P² recto.

⁶⁰ *Ibid.*, lap. P² recto.

⁶¹ Mariusz Kazańczuk, „Egzemplar z pism jezuickich przelomu XVII i XVIII wieku w świetle doktryny Kościoła potrydenckiego“, p. 122.

⁶² Versta iš: Maciej Kazimierz Sarbiewski, *Laska marszałkowska*, lap. F² verso.

ir jis tarsi savaiame „atpažįsta“ vaizdinį ir, tariant Sarbievijaus žodžiais, „pereina iš nežinojimo į žinojimą“.

Liauksmينو pamokslas šiuo atžvilgiu atrodo blankesnis. Pamokslininkas laikosi savo paties retorikai keltų reikalavimų: rašo paprastai, dėsto aiškiai, tiksliai, stengiasi, kad kalba adresatą džiugintų ir jam teiktų malonumą⁶³. Liauksmينو pamokslas nereikalauja iš klausytojo didelių pastangų suprasti tekstą – jis neužverčiamas citatų, pavyzdžių lavina. Pamokslininkas apsiriboja trimito metafora, susijusia su mirusio Kauno stalininko Stanislovo Dzevaltovskio herbu (trimitai, pasak pamokslininko, tai instrumentai, skelbiantys Dievo šlovę⁶⁴) ir savo tekstą sudeda iš trijų dalių, pavadintų tuo pačiu „herbinium“ žodžiu: 1) *tuba originis* – kilmės trimitas; 2) *tuba fortunae* – likimo trimitas; 3) *tuba pietatis* – krikščioniško pamaldumo trimitas.

Vienas įdomesnių pavyzdžių Liauksmينو pamoksle susijęs su lemtimi. Pamokslininkas pabrėžtinai atsako „antikinės“ likimo traktuotės, nurodydamas, jog ji klaidinga: „Fortūna vadinu ne tą, kurią klaidi senovė piešė aklą ir jos galiai bei valdžiai atiduodavo žmonių gyvenimą, bet tą, kurios žmonės ieško visuose savo darbuose ir pramogose ir niekur kitur neranda, kaip tik Dievo rankose“⁶⁵. Likimo, sėkmės, atsitiktinumo deivės vaizdinys sukrikščioninamas – lėmėjas yra Dievas, todėl stalininkui Dzevaltovskiu patis Viešpats skiria tokį likimą⁶⁶. Pamokslininkas nepasitenkina trumpomis Šv. Rašto citatomis, kartu papasakoja ir istoriją iš Šv. Rašto apie Juozapą (*Pr* 37–50) bei permainingą jo likimą, kai tik su Dievo pagalba bloga bei nelaiminga Juozapo lemtis persimainiusi į gerą⁶⁷.

Skirtingai nuo metaforų ir aliuzijų pilno Sarbievijaus teksto, Liauksmينو laidotuvių pamoksle labiau išryškėja mokymas, čia lengviau apčiuopiami tikėjimo dalykai ir ne taip stipriai išreikštas

⁶³ Žygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 117–119.

⁶⁴ Idem, *Głos trąb oczysztych*, lap. A⁴ verso.

⁶⁵ Versta iš: *ibid.*, lap. B³ verso.

⁶⁶ *Ibid.*, lap. C recto.

⁶⁷ Žr.: *ibid.*, lap. B⁴ recto ir verso.

siekis adresatą jaudinti, šokiruoti. Sarbievijaus atveju iš klausytojo ar skaitytojo reikalaujama daugiau pastangų, įtampos. Retorinių kanonų išmanymas leido klausytojui ir skaitytojui perprasti autoriaus sumanymą ir taip patirti, pasak Sarbievijaus, atpažinimo džiaugsmą, intelektualinį, estetinį pasitenkinimą atpažįstant antikinių autorių, Šv. Rašto, Bažnyčios Tėvų citatas ir sentencijas, aliuzijas į žinomus kūrinius. Liauksmينو tekstas kaip gražios, gausios metaforų, bet skaidrios kalbos pavyzdys klausytojo ausiai teikė malonumą ir, nors adresato neapstulbino, bet taip pat sujaudino.

SKARGOS, DAUKŠOS IR SIRVYDO PAMOKSLAI

Straipsnio pradžioje išsiskeltus tikslus pasiekti turėtų padėti trijų Skargos, Daukšos ir Sirvydo pamokslų analizė. Tai tekstai, komentuojantys tas pačias Evangelijos vietas ir skirti sakyti trečią Advento sekmadienį (*Jn* 1, 19–28; Daukšos postilėje tai – ketvirto Advento sekmadienio pamokslas), ketvirtą sekmadienį po Trijų Karalių (*Mt* 8, 23–27) ir Verbų sekmadienį (*Mt* 21, 1–9). Apskritai Advento ir Gavenios metu sakyti pamokslai būdavo skiriami sužadinti emociškai atgailai⁶⁸. Kaip jau minėta, taikantis prie menkiausiai išsilavinusio šių tekstų adresato buvo pasirenkama ir kalba (pamokslai dvasininkijai, apsišvietusiems didikams ir bajorijai kurti lotyniškai, o menkesnio išsilavinimo kilmingiesiems bei prastuomenei sakyti šnekamosiomis kalbomis), ir tinkamos stilistinės priemonės⁶⁹.

Iš analizuojamų tekstų įvairesne tematika išsiskiria Skargos „Seimo pamokslai“. Jie kilo iš tuometinės politinės, visuomeninės Lenkijos ir Lietuvos situacijos, gyvenamojo meto realijų ir buvo skirti konkrečiam,

⁶⁸ Žr.: Liudas Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*: Daktaro disertacija, Vilnius, 2004, p. 212 (disertacijos rankraštis saugomas VUB ir LNB).

⁶⁹ Mirosław Korolko, „O kunszcie oratorskim staropolskiego kaznodziejstwa“, in: *Kultura żywego słowa w dawnej Polsce*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989, p. 72.

apibrėžtam adresatui – Lietuvą ir Lenkiją valdantiems kilmingiesiems (Janusz Tazbiras mini konkrečius adresatus – Lenkijos kanclerį ir etmoną Janą Zamojską (1542–1605), taip pat kai kuriuos senatorius ir Seimo pasiuntinius⁷⁰), nors patys iš tikrųjų anuo metu Respublikos Seime niekada nebuvo pasakyti.

Aštuoniuose pamoksluose pagal nurodytas Evangelijos perikopes Skarga analizuoja aktualiausias savo meto temas ir išskiria šešias „ligas“, kuriomis, pasak jo, serganti Respublika. Pamokslininkas kalba apie politiko pareigas ir išmintį, apie meilę tėvynei ir apie priešišumą jai, apie vidinę nesantaiką Respublikoje, apie valstybę stiprinantį katalikų tikėjimą ir ją griaunančius eretikus, apie monarchiją ir karalystę, apie neteisingus įstatymus, akivaizdžias nuodėmes ir jų nebaudžiamumą. Būdamas jėzuitas, Skarga reiškia apibrėžtą religinę politinę programą, diktuojamą Romos Kurijos ir prižiūrimą krašte Vatikano nuncijų⁷¹. Teiginius apie Respublikos valdžią, apie jos ligas ir t. t. pamokslininkas grindžia Šv. Raštu, daugiausia Senuoju Testamentu, Bažnyčios Tėvais, Bažnyčios ankstyvųjų amžių ir vėlyvosios Antikos (Eusebijus, Auzonijus, Kirilas Jeruzalietis, Sidonijus Apolinaras ir kt.), taip pat pagoniškosios Antikos autoriais (Ciceronas, Seneka, Platonas, Aristotelis). Iš amžininkų dažniau remiamasi jėzuitų teologu šv. Robertu Bellarminu.

Pagrindinis šių jo pamokslų adresatas yra išsilavinusi bajorija. Pasak Tadeuszo Grabowskio, „negalima nematyti, kad pamokslai nepaleido iš akių pirmiausia apsišvietusios bajorijos, o ne prastuolių, skaitančių Wujeko postilę“⁷². Skarga apeliuoja į riterių bajorą, pasiruošusį bet kada apginti savo tėvynę, ir jam pateikia įkvepiančių

⁷⁰ Janusz Tazbir, *Piotr Skarga: Szermierz kontrreformacji*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978, p. 157.

⁷¹ Mirosław Korolko, *O prozie Kazań sejmowych Piotra Skargi*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1971, p. 89.

⁷² Tadeusz Grabowski, *Piotr Skarga na tle katolickiej literatury religijnej w Polsce wieku XVI. 1536–1612*, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1913, p. 410.

heroizmo pavyzdžių: pavyzdžiui, pasakoja, kaip pagonys mirdavo už tėvynę, o jų žmonos gimdydavo sūnus, kad būtų kam ginti tėvynę (pasiremdamas Ciceronu)⁷³, byloja apie krikščionių karalių, kuris, vesdamas kariuomenę į karą, ant savo vėliavos liepęs nupiešti paukštį, savo krauju atgaivinantį žalčio pakirstą paukščiuką, ir taip davęs suprasti, jog jis dėl savo žmonių pasirengęs žūti, sau rinkdamasis mirtį, o jiems – gyvenimą⁷⁴. Pamokslininko aspiracijos – labai suprantamos, nes tuo metu riteriškumas dažniau pasiremdavo poza – bajorai tada labiau troško būti žemvaldžiais, o ne kariais⁷⁵.

Pagal keliamas problemas ir temas praprususio adresato reikalauja ir Sirvydo bei Daukšos tekstai. Beje, Skarga ir Daukša pamoksluose dėmesį labiau telkia į teologinius dalykus. Apie tai liudija tam tikrą jų pamokslo struktūra, susidedanti iš trijų dalių: įžangos, kurioje pateikiamas trumpas Evangelijos apibūdinimas, toliau – dogminės dalies ir polemikos su kitatikiais. Sirvydas teologines temas apipina paprastais, daugiausia su gamta susijusiais pavyzdžiais. Iš visų jo tekstų išsiskiria trečiasis Advento pamokslas (pagal *Jn* 1, kur pasakojama, jog į žydų klausimą „Kas tu esi?“ Jonas atsakęs: „Aš nesu Mesijas“). Pagal apimtį jis pranoksta kitus du ir yra vienas įdomiausių, labiausiai intriguojančių Sirvydo postilėje. Šio pamokslo „punktai“ išsiskiria filosofiniais svarstymais. Nors Sirvydas jame remiasi tik Šv. Raštu, bet jis taip pat pateikia ir filosofinių kategorijų, o to nedaro nei Skarga, nei Daukša, savo tekstuose apsiriboję teologiniais aiškinimais, moralizavimu ir svarstę skirtumus tarp Jono ir Kristaus, taip pat tarp jų atliekamų krikšto apeigų. Tad šis punktas, pasiremiant Sirvydu, kunigų gali būti skirtas „mokytesniems“, „labiau apsišvietusiems“ klausytojams ar skaitytojams.

⁷³ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, opracował Janusz Tazbir przy współudziale Mirosława Korolki, wydanie piąte uzupełnione, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1995, p. 47.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 50.

⁷⁵ Žr.: Jan Stanisław Bystron, *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: Wiek XVI–XVIII*, t. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1976, p. 150–151.

Sirvydo Advento pamoksle Jono frazė „Aš nesu“ tampa žmogaus vardu, nusakančiu jį kaip dramatišką asmenybę, suvokiančią savyje slypinčią nebūtį: „Kas efsi? Kayp tawi algoia? Atfakit turi mano wardas ira ne but wadina mani ne efsi“ (*SP I*, 80). Toks „vardas“ žmogui suteiktas siekiant parodyti kontrastingą skirtumą tarp jo ir Dievo, kuriam vieninteliame ir teprideras vardas „Aš esmi“. Sirvydas čia pasiremia citata iš *Išėjimo knygos*: „Dievas tarė Mošei: *Aš esu, kursai esu*. Ir pridūrė: taip sakysi Izraelio sūnams: *Kursai yra* mane siuntė pas jus“ (*Iš 3*, 14).

Kita šiame pamoksle aptariama sąvoka yra „niekas“. Ja aiškinama žmogaus prigimties esmė: „Kieturi niekay žmogaus, kuriuos ľawimp turi“ (*SP I*, 118) – „niekas nebuyties“, „uitras niekas ira žmogump iz ľzalias milifots Diewo / be kurios nieku ira“ (*SP I*, 119); trečias „niekas“ yra „iz ľzalias darbu izganimop umžinop patogiu“ (*SP I*, 120), o ketvirtasis – nusidėjimas. „Niekio“ sąvoką praplečia „buities“ ir „ne-buities“ opozicija („buitis“ suprantama kaip „būtis“): „kiekwienas dayktas daugiefn turi ne buyties / negi buyties. Žmogus tiktay turi žmogaus buyti / bet turi ne buyti dungaus / žiemes / akmenio / Anieľo ir wifu kitu dayktu. Ir teyp turi wienu buyti / a ne ľufkaytomas kitas ne buytis“ (*SP I*, 80–81). Taigi matyti, jog nebūtis yra tarsi priešprieša Dievo asmeniui, davusiam pasauliui gyvybę.

Sirvydo „Punktai sakymų“ ypatingi ir tuo, kad jais remiantis galima kalbėti apie koncepto užuomazgą – žodį. Konceptas tampa tarsi vieninteliu būdu aprašyti religinę patirtį, kai viršijama kalbos galimybė, ir iškyła žodžio bejėgiškumas⁷⁶. Pamokslininkui ypač rūpi Žodis (tai sietųsi su Šv. Rašto stilistikos imitacija: pradžioje Dievas pasaulį sukuria per žodį, o pabaigoje yra Kristus – įkūnytas Žodis). Žodžio, rašto, knygų tema kompoziciškai įrėmina Sirvydo tekstą – gyvasis žodis esmingesnis už pasakytą ar parašytą: „Giwas tieg ira Diewo žodis /

⁷⁶ Žr.: Grzegorz Raubo, *Barokowy świat człowieka: Refleksja antropologiczna w twórczości Stanisława Herakliusza Lubomirskiego*, Poznań: Wydawnictwo WiS, 1997, p. 135–136.

tay ira (Diewo funus)” (*SP I*, 14). Kiekvienam žodžiui suteikiama ypatinga reikšmė, nes tai Dievo žodis, visa žinantis, visa išreiškiantis, į jį kaip į savotišką didelę knygą sutelpa visas žmogaus gyvenimas: „Jmk šaw knigas didžias / ir rašik iofe plukfnu žmogaus / tay ira supraftinay rašik / adunt kiekwienas žmogus škaytit ir išžmanit galetu tas knigas. [...] Bet dabar wifl / kurie nori škayto y ipači y unt kriziaus literomis didžiomis regiedami tas knigas parašitas / ir škaytidami žmones mokiafi ne išfakitos išžminties iš iu“ (*SP I*, 19). Pirmosios dalies pabaigoje dar sykį svarstoma žodžio tema: „Diewo Žodis tay ira Sunus io / kuris ira išžmintis io umžina“ (*SP I*, 341). Toks žodis reiškiasi visur: ir angeluose, ir žmonėse, ir visuose sutvėrimuose, taip pat Kristaus „žmogystėje“. Pabaigoje Kristaus kūnas tampa „raštu“, knyga, kurią galima skaityti (*SP II*, 250).

Alegorinis Sirvydo kalbėjimas siejasi su paties pamokslininko veikla – jis Vilniaus universitete apie 10 metų (nuo 1612 iki 1626) dėstė Šv. Raštą, taikė alegorezės ir tipologijos (tyrimo objektų grupavimo pagal jų tipus) metodą, ieškojo Šv. Rašte įvairiapusiškesnės ir gilesnės atskirų žodžių reikšmės⁷⁷.

Sirvydas pateikia savotiškus „paveikslus“, kad būtų suprantamiau, įtikinamiau, kad labiau sujaudintų klausytoją. Siedamas su vienu Evangelijos skirsniu (*Mt* 8), ketvirtame sekmadienio po Trijų Karalių pamoksle pamokslininkas plėtoja marių vaizdinį, ženklinantį „mumus žmoniu gyvenimu unt žiames“ (*SP I*, 269). Po šios bendro turinio frazės pateikiama net 11 reikšmių, paaiškinančių, koks tas gyvenimas yra ir kodėl jis toks: „Marios yra karčios: teyp pagiwenimas žmoniu labáy kartus ira / ir pilnas wargu“ (*SP I*, 269). Visai logiška, kad paskutinė pozicija yra apie mirtį – kaip marios turi savo ribas, taip „šwietas / aba žmones turi šawo gaļu / kuriop ataii pameta šawo puyku / pagriauiia šawo širdies aukšžtiby / palauia fiaufti / tafay

⁷⁷ Ludwik Piechnik, *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600–1655*, (*Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. 2), Rzym: Apud Institutum Historicum Societatis Jesu, 1983, p. 139.

kraŹtas ira ŹwirŹday / Źiame / kapay / grabas / kurian inpuoły nutiła ir lauias wiŹo / ku dare“ (SP I, 271). Verbų sekmadienio pamoksle Sirvydas „atranda“ virvių vaizdinį, išreiškiantį Źmogaus nuodėmes: jis „ne tiktay aŹiłu ira / bet ir pririŹtu wirwemis. [...] Nufideimay ir piktibes wadinafi wirwemis“ (SP II, 157). Źis pamokslininkas, skirtingai nei Skarga ir Daukša, nekelia tikslo tik aiŹkinti pateiktą Evangelijos skirsnį, jis labiau telkiasi į kasdienes, visiems Źinomus dalykus, pavyzdžiui, kiekvienai iš nuodėmių jis parenka Źvėrių atitikmenis (SP I, 272).

Visus autorius sieja panašus raŹymo principas – abstrakčių minčių įdaiktinimas, jų įvilkimas į vaizdą. Baroko epochoje ypač buvo paplitusi nuomonė, kad kiekviena mintis, kiekviena sąvoka, net ir labiausiai abstrakti, leidŹiasi išreikŹiama vaizdu. Kiekvienas dalykas yra alegorija ir kiekvienai minčiai galima atrasti alegoriją⁷⁸. Vaizdas, vizualinė impresija tampa svarbiau už įrodymo tiesą. Tokį mąstymą puikiai pagrindžia minėto lenkų pamokslininko Jakubo Wujeko teiginys iš „Postilės“: „Źiame pasaulyje Źmogus negali apie nieką galvoti be mintinio vaizdinio, kurį jis įsivaizduoja ir savo galvoje sukuria“⁷⁹. Liauksminas kalbėjimą vaizdais vertina kaip Źymių oratorių savybę: „atrodo, jog oratorius ne tiek pasakoja, kiek pieŹia ir tarsi pirštu parodo dalykų eigą“⁸⁰.

Ypač vaizdingai ir įtikinamai nuskamba Skargos argumentas, kodėl evangelikai reformatai negali priklausyti visuomenei: „karalystė tuos luomus visada turėjo kaip savo kūno narius: dvasininkų, senatorių, kareivių, miestiečių, artojų arba valstiečių. Tas kūnas su tais penkiais nariais taip suaugo, kaip ta ranka gimė ir išaugo, ir sustiprėjo su tais penkiais pirštais. Dabar kažkoks luomas pasivadino evangeli-

⁷⁸ Źr.: Władysław Tatarkiewicz, *Historia estetyki*, t. 3: *Estetyka nowoŹytna*, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich – Wydawnictwo, 1967, p. 259–260.

⁷⁹ Versta iš: Czesław Hernas, *Barok*, (*Wielka historia literatury polskiej*), Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999, p. 177–178.

⁸⁰ Źygimantas Liauksminas, „Oratorinė praktika...“, p. 215–217.

kais. [...] Kur tą šeštą pirštą dėsitate? Patikėkite manimi, jūsų rankai trukdys. O jeigu prievarta jį su krauju norite įtaisyti, neteksite visos rankos. Kris visa jūsų karalystė, jei šį naują luomą, su kuriuo kūnas negimė, tai yra evangelikus arba geriau visus eretikus, į jį priimsite⁸¹. Daukša, siekdamas išaiškinti, kaip reikia tikinčiajam taisyti kelią dėl Viešpaties, kad šis „musimp dvasiškai užgimt teiktus“, pateikia realų kelio taisymo vaizdą (*DP*, 24). Verbų sekmadienio pamoksle, siekdamas įrodyti Dievo buvimą visur, Jį palygina su saule, esančia kartu „ir ant’ dagaus / ir wakarūje ir rītūje / ir po wišsās įzalis tó pašaulo“, – taip pat su veidrodžiu: „įtėbėki įigwel tam’ kad’ zėrkołas ing daug įtukėlu įuławozos / kaip’ iamę taczėu pawėikįłas zmōgaus neįuławozos / bēt’ iztišsas atliėktiš kiekwienamę luštėliie / kaip’ bū įįztišamę ir apwałumę zėrkołe“ (*DP*, 133–134). Nuolat kartojant „stebėkis“, pateikiant naujus įdomesnius palyginimus, klausytojas intriguojamas, žadinama jo vaizduotė ir įrodoma, kas, atrodo, neįmanoma įrodyti: „Jeį įtebiės / Kaip’ teipo mažoi hoštioi yra ciełas Wieįzpatis Chriřtus / įtėbėki įigwel / kaip’ mažoi lėłėleie akiės ir didžėuįes miėřtas arba kálnas gal aprėptiř“ (*DP*, 134; šiuo atveju pati tema tokiam aiřkinimui buvo paranki – Daukša aiřkina Švenčiausiojo sakramento esmę, o Skarga su Sirvydu to paties Verbų sekmadienio pamoksle dėmesį telkia į Kristų kaip karalių ir žemiřkos bei dangiřkos karalysčių skirtį). Daukša, nors ir daug cituoja Šv. Rařtą, remiasi jo pavyzdžiais, tačiau trijuose analizuojamuose pamoksluose nepasitelkia kokių dėmesį patraukiančių istorijų, tad jo tekstas ne toks gyvas kaip kitų dviejų pamokslininkų.

Kita vertus, visus pamokslininkus sieja bendra barokinė pasaulėjauta: akcentuojamas žmogaus laikinumas, menkumas. Daukša, pasiremdamas Luko evangelija (*Lk* 17, 10), sako, kad žmogus tiesiog daro tai, kas jam privalu: „naįrays / ir įzirdimi įakikimes / iog ėřsme nē naudigi tarnai / iog tai tiektaį padareme / ka būme kalti“ (=skolingi;

⁸¹ Piotr Skarga, *Kazania sejmowe*, p. 89–90.

DP, 24). Skarga daug kartų klausia „Kas tu esi?“, o atsakymai taip pat išreiškia žmogaus mirtingumą, tuštybę (SKN, 22). Pamokslininkai laikino, „neeilingo gyvenimo“ (SP II, 169) jausenai išreikšti pasitelkia tą patį valties, plaukiojimo per audringas marias, siaučiančių vėjų vaizdinius (ketvirto sekmadienio po Trijų Karalių pamokslas, aiškinantis Mt 8, 23–27 apie tai, kaip beplaukiant mariomis Jėzus Kristus nuramino staiga pakilusią audrą). Vienintelis Daukša neplėtoja šio vaizdinio, užsiminęs pamokslu įvadinėje dalyje, kad audra ir jos nuraminimas prilyginami įvairioms pagundoms (DP, 78), daugiau telkiamasi į konkrečius pamokymus ir nurodymus, kaip žmonėms elgtis Dievui „perleidžiant“ ant jų pagundas. Skarga atsiskleidžia kaip aistringas katalikybės gynėjas, didžiausias eretikų priešas. Jeigu Sirvydas keturis siaučiančius mariose vėjus, pasiremdamas pranašo Danieliaus knyga (Dan 7), prilygina keturioms žmonių aistroms, „afektams“ (SP I, 272), tai Skarga savo dėstymą suproblemina nešančių pražūtį vėjų reikšmėmis, taip tarsi nusakydamas religijos istoriją: pirmas vėjas yra pagoniškasis Romos karalių, viso pasaulio ponų, persekiojimas, antras – eretizacija, trečias – neramių žmonių atsimetimas nuo katalikybės ir paskutinysis – krikščionių nuodėmės ir blogybės (SKN, 62–63).

Ketvirto sekmadienio po Trijų Karalių pamokslu Sirvydas ir Daukša pamini tą pačią istoriją iš *Danieliaus knygos* (Dan 3) apie tris jaunuolius, tvirtai tikėjusius Dievą, todėl ir nesudegusius krosnyje (DP, 81; SP I, 264). Šiuo pavyzdžiu pamokslininkai liudija stebuklingą Dievo tikėjimo galią, išganingą Jo klausymą. Tačiau įdomu, kad Sirvydas, minėdamas šį pavyzdį, nenurodo šaltinio, galbūt traktuodamas jį kaip visiems žinomą (žodis „Babilonija“ turėjo pasitarnauti kaip nuoroda). Skarga, siekdamas įtikinti stebuklingu Dievo tikėjimu, taip pat cituoja pranašo Danieliaus knyga, tačiau pasirenka kitus pavyzdžius – apie nekaltai apkaltintą Zuzaną (Dan 13), net ir mirties akivaizdoje nepradusią tikėjimo, bei apie Danielių, įmestą į liūtų narvą ir likusį gyvą (Dan 14, 27–39; SKN, 65). Skarga savo adresatą sujaudina ne tiek įspūdingomis metaforomis, alegorijomis (jis rėmėsi pažodiniu Šv. Rašto skaitymu),

kiek gausiais, einančiais vienas po kito pavyzdžiais (dažniausiai iš Šv. Rašto) ir šitaip stengiasi iki pabaigos išlaikyti skaitytojo dėmesį.

IŠVADOS

Pasaulėžiūrinių kontroversijų kamuojamam žmogui Baroko epochos pamokslininkai imasi rodyti tuos kelius, kuriais eidamas jis galėtų savo egzistencijai surasti tvirtą pagrindą. Iš Skargos, Daukšos, Sirvydo, taip pat Sarbievijaus ir Liauksmino pamokslų ryškėja tam tikra pedagogika, siekusi auklėti žmogų, kad įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis jis galėtų geriau, tinkamiau save išreikšti. Tokie kūriniai iš adresatų reikalavo ir aktyvumo – taip manyti verčia dažnai pamokslininkų vartoti kreipiniais „klausytojai“, „tikintieji“, „ponai“ ar gausios liepiamosios nuosakos formos, liepimai ir paraginimai.

Iš aptariamųjų tekstų matyti, kad intelektualinis elitas buvo atitrūkęs netgi nuo vidutiniškai išprususio skaitytojo⁸². Spausdintas žodis, knygų leidyba dar labiau tą atotrūkį didino. Laidotuvių pamoksluose autoriai adresatą įtraukia į savotišką žaidimą – svarbiau atpažinti pateiktas įmantrias citatas, netikėtus pavyzdžius, išnarplioti pamokslininko sumanymą (Sarbievijaus atveju – „atpažinti“, mokėti perprasti lazdos konceptą) arba gėrėtis sklandžia, puošnia, teikiančia estetinį pasitenkinimą teksto kalba (Liauksmino pamokslas). Postilėse nesunkiai pastebimos mokymo, moralizavimo tendencijos nėra tokios akivaizdžios laidotuvių pamoksluose.

Spausdintos Skargos, Daukšos ir Sirvydo postilės buvo skirtos pirmiausia dvasininkams, galintiems pasiremti šiais tekstais kaip pavyzdiniais ir atsirinkti iš jų klausytojams tinkamus dalykus. Akivaizdus Skargos teksto polemiskumas (kone visi to meto pamokslai neišvengiamai įtraukia svarbiausius polemikos tarp katalikų ir

⁸² Arvydas Pacevičius, „Skaitymas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas [ir kt.], Vilnius: Aidai, 2001, p. 669.

protestantų akcentus); apeliuojama į sąmoningesnį adresatą. Skarga savo skaitytoją patraukia kalbos intensyvumu, dinamika, ekspresija, gausiais Šv. Rašto pavyzdžiais. Sarbievijaus ir Liauksmينو pamoksluose metaforos, alegorijos, oksimoronai yra pagrindinės raiškos priemonės; jos taip pat byloja ir apie išsilavinusį adresatą. Tuo tarpu Skargos „atsisakymas“ įmantrių alegorijų ir metaforų, pažodinė Šv. Rašto interpretacija nurodo į susipažinusį su Šv. Raštu, Antikos autoriais, Bažnyčios Tėvais adresatą – išprususią bajoriją. Sirvydas ypač pasitiki alegoriniu mokymu – jis kiekvienam reiškiniui „atranda“ naują pavadinimą, alegoriją, ir šiuo atveju klausytojui jau nebe taip svarbu puikiai išmanyti Šv. Raštą – pamokslininko kuriami savotiški paveikslai, nuolat išskylantys prieš akis, yra pagrindinė mokymo, įtaigos, jaudinimo priemonė. Prie Sirvydo būtų galima šlieti ir Daukšą, tačiau jo postilėje barokinė retorika dar nėra labai įsigalėjusi.

Skargos, Daukšos ir Sirvydo svarstomos temos, pateikti pavyzdžiai dažnai sutampa (tam turi įtakos tas pats pasirinktas Evangelijos skirsnis), tačiau juos ženkliai skiria kalba. Lietuviški Sirvydo ir Daukšos tekstai galėjo būti skirti ir nemokančiam skaityti tikinčiajam, nes pamokslininko žodis dažnai buvo vienintelė iš sakyklos skambėjusi tiesa, įvairiapusių žinių šaltinis. Taip pat matyti ir tai, kad visus tris ką tik minėtus pamokslininkus sieja akivaizdus moralizavimas; jų tekstuose *docere* funkcija ryškesnė negu laidotuvių pamoksluose – lyginant su jais, Daukšos, Sirvydo ir Skargos tekstai paprastesni, jie labiau susiję su kasdienybe, socialine ir gamtine aplinka. Visa tai nurodo į mažiau išsilavinusį adresatą, kurį pamokslininkui svarbu jaudinant, netgi pagąsdinant mokyti ir šviesti.

Iteikta 2005 09 16
Parengta 2005 11 15